

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ) SOME ASPECTS OF CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF BULLYING (BAITING)

Таволжанський О.В., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Журук Н. Г., студентка II курсу магістратури
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Курбатова Д. Л., студентка II курсу магістратури
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті наведено деякі аспекти кримінологічної характеристики булінгу (цькування), що зумовлено поступовим розвитком цього негативного явища, збільшенням небезпеки негативного впливу булінгу на подальший соціально-психологічний розвиток осіб, що його зазнали. Зокрема, проведено дослідження самого поняття булінгу, особи, яка його здійснює, жертви, спостерігача. Важливе місце у статті займає з'ясування причин та умов, що сприяють вчиненню булінгу (цькування).

У статті досліджено соціальну структуру булінгу (цькування), до якої, як правило, входять булер, жертва та сторонній спостерігач. Наведено характеристику кожного з них. При цьому звернено увагу, що булінг (цькування) є складним соціальним явищем, яке присутнє на різних етапах формування та розвитку людської особистості – у школі, вищих навчальних закладах, армії, робочих колективах, колі друзів.

У статті надано перелік можливих форм булінгу (цькування), – фізичного, психологічного, економічного та сексуального насильства – та їх найтипівіші прояви. Також наведено характеристику особливостей прояву булінгу (цькування) залежно від статевої приналежності булера.

Особливу увагу у статті приділено кібербулінгу у зв'язку з поширеністю серед дітей інформаційних технологій та масового використання ними соціальних мереж, сайтів різної спрямованості. Наведено найбільш поширені форми прояву кібербулінгу та умови, що цьому сприяють.

Акцентовано на тому, що булінг (цькування) спричиняє непоправні наслідки, що позначаються практично на всіх життєво важливих сферах буття його учасників. Звернено увагу на низку непоправних наслідків, які тягне за собою застосування булінгу (цькування). Також надано перелік причин, що зумовлюють латентність булінгу (цькування).

Наведені в тексті дослідження підтверджуються статистичними даними, отриманими в процесі досліджень, зокрема Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). Також наведено перелік організацій, що займаються проблемами булінгу в Україні.

Зроблено висновок щодо значимості своєчасного виявлення та упередження булінгу (цькування) в межах загального запобігання злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: булінг (цькування), кібербулінг, жертва, спостерігач, кримінологічна характеристика.

This article presents some aspects of the criminological characteristics of bullying (baiting), which is due to the gradual development of this negative phenomenon, increasing the risk of negative impact of bullying for further socio-psychological development of those who have experienced it. In particular, a study of the very concept of bullying, the person who commits it, the victim, the observer. An important part of the article is to find out the reasons and conditions that contribute to bullying (baiting).

The article is examining the social structure of bullying, which usually includes a bully, a victim and an outside observer. The characteristics of each of them are given. At the same time, attention is drawn to the fact that bullying is a complex social phenomenon and is present at various stages of formation and development of the human personality – in schools, universities, the army, work teams, among friends.

The article also provides a list of possible forms of bullying – physical, psychological, economic and sexual violence – and their most common manifestations. The characteristics of bullying (bullying) depending on the sex of the bully are also described.

The article pays special attention to cyberbullying in connection with the prevalence of information technology among children and their widespread use of social networks, different sites. The most common forms of cyberbullying and the conditions that contribute to the spread of this phenomenon are presented.

Emphasis is placed on the fact that bullying (baiting) entails irreparable consequences, which are reflected in almost all vital areas of life of the participants involved. Attention is drawn to a number of irreparable consequences of bullying. A list of reasons for the latency of bullying is also provided.

The studies presented in the text are confirmed by statistical data obtained during the research, in particular the United Nations Children's Fund (UNICEF). There is also a list of organizations dealing with bullying in Ukraine.

The conclusion is made about the importance of timely detection and prevention of bullying (baiting) within the general prevention of juvenile delinquency.

Key words: bullying (baiting), cyberbullying, victim, observer, criminological characteristics.

Постановка проблеми. Поширеними та дедалі помітнішими у навчальному середовищі серед неповнолітніх дітей є прояви агресії та насилля. Таке явище отримало назву «булінг». Активність розвитку цього негативного явища, збільшення небезпеки негативного впливу булінгу на подальший соціально-психологічний розвиток осіб, що його зазнали, викликають занепокоєння.

Важливу роль у протидії та запобіганню цьому явищу відіграють дослідження поняття цькування, особи, яка його здійснює, жертви, спостерігача, з'ясування причин та умов, що сприяють вчиненню цього правопорушення. Методологічною основою дослідження є твердження, що людський потенціал формується на основі стосунків усередині груп людей, які об'єднуються через спільні інтереси та підтримують неформальні контакти з метою взаєм-

ної вигоди та допомоги. Людський потенціал нерозривно пов'язаний з інституційними формаціями, буквально сформованими ними [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціологічній, психологічній та соціально-педагогічній літературі булінг дістав висвітлення у працях таких зарубіжних учених, як В. Бесаг, І. Конн, Х. Лейманн, Д. Лейн, Д. Ольвеус, М. Сольберг, М. Шафер та ін. Проблеми насильства в освітньому середовищі на сучасному етапі присвятили роботи такі вітчизняні вчені, як О. Барліт, С. Бурова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Синьов, Я. Сухенко, О. Дроздов, В. Ролінський, С. Стельмах, А. Чернякова та ін.

Метою статті є дослідження кримінологічної характеристики булінгу (цькування) з метою своєчасного виявлення його проявів та попередження його вчинення на ранніх стадіях.

Викладення основного матеріалу. Термін «булінг» походить з англійської мови (bullying, від англ. bully – хуліган, забіяка) та дослівно означає «биккування». Булінг у світовій практиці визначається як прояв дискримінації дитини, що виражається у фізичних і психічних формах насильства [1]. ЮНІСЕФ визначає булінг як небажану агресивну поведінку дітей шкільного віку, яка призводить до цькування дитини іншою дитиною чи групою дітей із метою приниження, залякування та демонстрації сили [2].

Нині булінг як соціальне явище присутній на різних етапах формування та розвитку людської особистості. Так, цькування може відбуватися у школі, вищих навчальних закладах, армії, робочих колективах, у колі друзів. За результатами досліджень, проведених ЮНІСЕФ у 2019 р., встановлено, що в Україні 67% дітей у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу; 24% дітей стали жертвами булінгу; 48% дітей нікому не розповідали про випадки булінгу; 44% школярів були спостерігачами булінгу, але ігнорували його, бо їм було страшно за себе; більшість дітей булять за те, що вони виглядають, говорять, думають не так, як інші діти [3].

Законодавче визначення поняття «булінг (цькування)» надається в диспозиції ч. 1 ст. 173⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідно до якого ним є діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [4]. Однак вказане визначення використовується щодо учасника освітнього процесу і не охоплює інші сфери життя.

Причини виникнення булінгу є різноманітними, адже поведінка дитини формується в різних середовищах. Схожими сімейними чинниками, що можуть спровокувати виникнення цькування як для булера, так і для жертви, можуть виступати: зростання в неблагополучній сім'ї, яка нездатна забезпечити потреби дитини у психологічному благополуччі і розвитку; застосування психологічного, фізичного, сексуального або домашнього насильства; спостереження домашнього насильства тощо. Схожими чинниками, які виходять із соціального середовища, можуть бути виховання «за законами вулиці», перекладання батьками своїх обов'язків із виховання дітей на вчителів, школу тощо.

Чинниками, що можуть спровокувати виникнення цькування з боку булера, є дружба із особами, які схильні до вчинення або вчиняють дії, що не відповідають соціальним та юридичним нормам, низькі навчальні досягнення, кримінальна поведінка. Чинниками, що можуть спровокувати цькування жертви, є соціальна самотність, слабе зацікавлення батьків у вихованні та навчанні дітей, певні фізіологічні особливості, зовнішній вигляд, сексуальна орієнтація тощо.

Нині в суспільстві відбуваються інтенсивні процеси інформатизації та інтелектуалізації, прискореними темпами формується інформаційне суспільство, особливості якого є комп'ютеризація всіх сфер людського життя. Останнім часом комп'ютерні технології та комп'ютерні системи використовуються в більшості злочинів як засіб їх вчинення [14, с. 1297]. Не так давно злочинам у кіберсфері на національному рівні приділялась незначна увага, вважалось, що кіберзлочинність може представляти реальну загрозу лише в далекому майбутньому, тепер майже ні в кого не виникає сумнівів, що частка кіберзлочинності в структурі злочинності України значно збільшилася [7, с. 81]. XXI століття – століття активного впровадження новітніх технологій у суспільне життя, діджиталізації. Однак поруч із масштабним поширенням вищезазначених процесів для держави не вирішеною залишається проблема інформаційної без-

пеки, а також проблема формування політики (в тому числі й правової) протидії комп'ютерній злочинності та боротьби з кіберзлочинністю [7, с. 158]. Згідно з дослідженням, проведеним ЮНІСЕФ «Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі» [3], частка підлітків, залучених до булінгу, залежно від рівня матеріального стану родини, така: серед осіб, які ображали інших, високий (високий та дуже високий) матеріальний стан родини був у 34%, середній – у 37%, низький (низький та дуже низький) – у 43%; серед осіб, які ображали інших онлайн, високий (високий та дуже високий) матеріальний стан родини був у 20%, середній – у 23%, низький (низький та дуже низький) – у 28%. З цього можна зробити висновок, що ступінь залученості підлітків до булінгу залежить від зниження матеріального стану родини.

Щодо статевої ознаки булера, то кивдники-хлопці частіше застосовують фізичну агресію, а дівчата дражняться, поширюють чутки, ізолюють, ігнорують та виключають жертву [5, с. 85].

Необхідно звернути увагу на онлайн-залежність. Так, згідно з дослідженням, проведеним ЮНІСЕФ «Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі» [3], в робочі (навчальні) дні 44,1% підлітків проводять у соціальних мережах від 4 та більше годин на день, а на вихідних 54,9% користуються соціальними мережами від 4 годин та більше на день.

Неабиякий вплив на формування цінностей та поведінки дитини справляє телебачення, що рясніє жорстокими фільмами та насильством. Десятки досліджень впливу телебачення на дітей та підлітків підтверджують, що діти поступово стають вважати насильство способом вирішення проблем та імітують побачене в реальному житті. Також багато підлітків після перегляду сюжетів із картинами жорстокості, агресивності, самогубств ідентифікують себе з такими героями і діють відповідно, а діти з проблемами розвитку та поведінковими розладами ще більш сприйнятливі до жорстокості на екрані. За роки, проведені в школі, середньостатистична дитина бачить по телевізору 8000 вбивств та 100 000 актів насильства [5, с. 91].

Проявами злочинності неповнолітніх є близько десяти найбільш поширених серед дітей видів злочинів. Потерпілими від протиправних посягань неповнолітніх у більш як третині випадків виступають також діти [12, с. 205]. З кримінологічної точки зору небезпека булінгу проявляється не в самому факті прояву агресії, а в зневажливому ставленні булера до потерпілого, адже саме таке ставлення виключає будь-яке співчуття чи відчуття провини та посилює відчуття домінування.

Булінг як знущання дітей над дітьми є негативним явищем як для того, хто потерпає від агресії, так і для булера, адже вони знаходяться на етапі формування себе як особистості та соціалізації. Булінг супроводжується отриманням булером задоволення від вчинюваних їм дій, що має наслідком зростання бажання повторного вчинення насильства. Булінг розглядається як один із кроків до справжнього насильства та злочинної поведінки. Так, 60% з тих, кого було визначено як булера в 6–9 класах, мали хоча б одну судимість до віку 24 років, а 35–40% – три або більше серйозних злочинів, досягнувши 25-річного віку [5, с. 84].

Соціальна структура булінгу, як правило, має три елементи: булер, жертва та спостерігач. Кривдником (булером) зазвичай є впевнена в собі особа, яка схильна самостверджуватися завдяки використанню сили, швидко збуджується, схильна порушувати правила, не схильна до прояву емпатії до дітей, які зазнають цькування, проявляє як проактивну, так і реактивну агресію. Жертва булінгу – зазвичай тиха, чутлива особа, невпевнена в собі, коло друзів якої обмежене або взагалі відсутнє, може боятися, що їй завдадуть шкоду, може бути тривожною, мати пригнічені настрої, фізично слабша порівняно з однолітками, віддає перевагу проведенню часу з дорослими, ніж з однолітками. Спостерігачами визнаються свідки булінгу, вони

можуть входити до груп, які вчиняють цькування, однак не здійснюють жодних активних дій щодо жертви.

З огляду на той факт, що в процесі булінгу задіяні практично всі учні школи, а не лише кривдник та потерпілий, частина з них долучається до кривдника, інша підбурює його до подальшого знущання, і лише від 10 до 20% намагається якимось допомогти, коли над кимось знущаються, що позначається відповідним чином на моделях поведінки всіх цих дітей. У зв'язку з цим виникає гостра потреба оперативно реагувати на перші ознаки булінгу та наростання непорозуміння між учнями [5, с. 85].

Наслідком булінгу є низка непоправних наслідків, що позначаються практично на всіх життєво важливих сферах людського буття, а саме: формування негативних психологічних властивостей особистості; загальне погіршення психічного й фізичного здоров'я; комунікативні проблеми або їх подальше поглиблення; криміналізація поведінки [6, с. 309].

Булінг може мати різні форми прояву: 1) фізичне насильство – штовхання, підняжки, бійки, завдання побойів та інші дії, які спричиняють біль та тілесні ушкодження; 2) психологічне насильство – глузування, образи, залякування, ізоляція, погрози тощо; 3) економічне насильство – систематичне вимагання грошей або інших речей, їх псування або знищення речей потерпілого; 4) сексуальне насильство – образливі висловлювання та жести, погрози, обмацування інтимного характеру, примушування до публічного оголення, зйомки в переодягальнях, поширення образливих чуток тощо.

Місцем вчинення булінгу найчастіше є ті місця, де контроль або нагляд дорослих є найменшим, – коридори, вбиральні, роздягальні, їдальні тощо. Не є винятком є цькування і поза територією закладу освіти (наприклад, по дорозі додому).

Актуальним з огляду на поширення серед дітей інформаційних технологій – смартфонів, планшетів, ноутбуків тощо – та масового використання ними соціальних мереж та сайтів різної спрямованості є дослідження кібербулінгу. Використання дітьми інформаційних технологій не завжди має наслідком її розвиток і може стати інструментом негативного впливу на її психологічне самопочуття.

Частими способами прояву кібербулінгу є розсилання повідомлень, фото- та відеоматеріалів агресивного та образливого характеру, відкрита агресивна поведінка в чатах та соціальних мережах.

Умовами, що сприяють поширенню кібербулінгу, називають: 1) дистанційність (у булера відсутній безпосередній контакт із жертвою); 2) анонімність (змога булера захистити себе від ідентифікації); 3) поширеність (охоплення значного кола аудиторії до процесу цькування); 4) підтримка (залучення необмеженого кола агресорів до процесу цькування); 5) постійність (кібербулінг не залежить від часу та місця перебування булера та його жертви, відсутня необхідність безпосереднього контакту); 6) рівність (відсутність у булера необхідності мати перевагу в силі, соціальному статусі, фінансовому становищі тощо) [7, с. 84].

З потраплянням на простори Інтернету інформація, що є проявом кібербулінгу, може залишатися там надовго, що може справляти тривалий травмуючий вплив на психіку дитини та призвести до депресії, аутодеструктивної (самоуруйнівної) поведінки, а в крайніх випадках – до самогубства.

Булінг, у тому числі кібербулінг, є латентним явищем. Причини цього можуть бути найрізноманітнішими: насильство відбувається в місцях, де відсутній контроль і нагляд дорослих; сором стосовно факту власного приниження; небажання розголошувати свої проблеми старшим; страх перед наслідками, які може потягнути розголошення факту застосування агресії та/чи насильства тощо. З метою запобігання негативним наслідкам, що можуть потягнути замовчування дитиною факту застосування булінгу щодо неї, необхідна спостереження за дитиною та вчасне виявлення ознак, що можуть свідчити про це.

Серед ознак застосування до дитини булінгу можна назвати такі: 1) зміна поведінкового емоційного стану; 2) уникання зустрічей з однолітками; 3) зміна настрою, поведінки, сну або апетиту; 4) прояви агресії вдома; 5) зниження успішності в навчанні; 6) вчинення спроб суїциду; 7) часті хвороби, прогули навчального закладу дитини, який це не притаманне; 8) наявність пошкодженого одягу, предметів дитини.

Організаціями, які займаються проблемами булінгу в Україні, є ЮНІСЕФ (здійснює інформування батьків та дітей про булінг та протидію йому), Благодійний фонд «Kiddo» (займається протидією булінгу), Громадська організація «Студена» (здійснює недискримінаційне навчання), Український інститут дослідження екстремізму (займається питаннями дитячого насилія), Жіночий консорціум України (здійснює попередження та подолання насильства в дитячому середовищі), Український фонд «Благополуччя дітей» (вчить дитину захищати себе), Міжнародний жіночий правозахисний центр «Іа Страда-Україна» (займається протидією насильству в сім'ї та школі), Docudays UA (кампанія проти кібербулінгу), StopSexting (здійснює захист дітей від сексуального насилія в Інтернеті).

Нинішня система знань, понять і категорій кримінології сформувалася у період індустріального розвитку суспільства і неklasичної науки. Постіндустріальна стадія розвитку людства вимагає переосмислення й уточнення багатьох положень кримінологічної теорії, перегляду традиційних підходів до боротьби зі злочинністю. На сучасному етапі кримінологія проходить етап формування нової парадигми, зміни наукового світогляду, генерування ідей та упровадження інновацій [10, с. 169]. Кримінологічні дослідження булінгу (цькування) на науковому рівні залишаються актуальними. Поступовий розвиток суспільства зумовлює виникнення нових проявів булінгу, що мають власні підґрунтя в особистісній девіації дітей.

Висновки. Кримінологічні дослідження булінгу підтверджують необхідність своєчасного виявлення та попередження цькування в межах загального запобігання злочинності неповнолітніх. З урахуванням поступового виникнення нових проявів булінгу актуальними залишаються подальші його кримінологічні дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куртова С.С. Булінг у школі. *Освіта.UA* : вебсайт. URL: https://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42788/ (дата звернення: 23.11.2020).
2. Про булінг. *Stopbullying* : вебсайт. URL: <https://www.stopbullying.com.ua/adults/about> (дата звернення: 23.11.2020).
3. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. *Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України*. 2019. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbullying-teens-Ukraine> (дата звернення: 23.11.2020).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 23.11.2020).
5. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1–2 (13). С. 84–93.
6. Шуміло О.О. Щодо визначення видів насильства серед учнівської молоді. *Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наукових праць*. 2014. Вип. 27. С. 301–310.
7. Петечел О.Ю. Кримінологічний та психологічний аналіз кібербулінгу. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2019. Вип. 50. С. 83–89.
8. Tavolzhanskiy, O.V. (2017). Osnovu derzhavnoi kiberpolituku Ukrainu: formuvannya ta realizatsiya. *Naykovo-informatsiyui visnuk Ivano-Frankivskogo universitetu prava imeni Korolya Danula Galutskogo: Seriya Pravo*, 4. (16), 158–164 [In Ukrainian].

9. Таволжанський О.В. Кримінологічні аспекти кіберзлочинності у сучасних умовах. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 31. С. 80–86. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17724/1/Tavolzhanskyi_80-86.pdf (дата звернення: 11.11.2020).
10. Головкін Б.М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. № 149. С. 168–184.
11. Тсыпко, V., Aliksieieva K.I., Venger I.A., Tavolzhanskyi O.V., Galunets N.I., & Klyuchnik A.V. Information Policy of the Enterprise as the Basis for the Reproduction of Human Potential in the Structure of Public Social Interaction. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10.6 (2019): 1664–1672. Web. 6 Nov. 2020.
12. Головкін Б.М. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема. *Проблеми законності*. 2016. № 133. С. 204–217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_133_21
13. Ovcharenko M.O., Tavolzhanskyi O.V., Radchenko T.M. ...Combating Illegal Drugs Trafficking Using the Internet by Means of the Profiling Method. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 2020.